

ПАРТНЕРСТВО ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті визначено місце та роль партнерства у формуванні особистості впродовж онтогенезу; проаналізовано психолого-педагогічні умови розвитку партнерських стосунків на різних вікових етапах.

Ключові слова: *партнерство, партнерські стосунки, взаємодія, соціалізація, самовизначення, самореалізація, самоформування.*

В статье определено место и роль партнерства в процессе формирования личности в онтогенезе; проанализированы психолого-педагогические условия развития партнерских отношений на разных возрастных этапах.

Ключевые слова: *партнерство, партнерские отношения, взаимодействие, социализация, самоопределение, самореализация, самоформирование.*

In article it is defined a place and a partnership role in formation of the personality during her individual development; psychological and pedagogical conditions of development of partnership at different age stages are analysed.

Keywords: *partnership, partnership, interaction, socialization, self-determination, self-realization, self-formation.*

На сучасному етапі розвитку суспільства особливо актуальною є проблема партнерства у всіх сферах взаємодій. Серед якісних відмінностей даного типу стосунків від інших слід відзначити активність, ініціативність, рівність, самостійність партнерів, узгоджені з визначенням спільної мети, виконанням злагоджених дій в межах взаємодії суб'єктів в умовах спільної діяльності.

Партнерство передбачає прояв власної позиції кожного з партнерів, з одного боку, та розвинені вміння співпрацювати з іншими задля досягнення спільної мети та обопільного успіху – з іншого.

Партнерство є найвищою формою співробітництва, яку не можна набути автоматично. Будучи втіленими у процес соціалізації особистості (що може відбуватися як в умовах стихійного впливу на особистість різних обставин життя в соціумі, так і в умовах цілеспрямованого формування особистості) партнерські стосунки дають людині можливість засвоювати та відтворювати конструктивний соціальний досвід під час спілкування та діяльності. У формуванні партнерських взаємин пріоритет слід віддати цілеспрямованому педагогічному впливу в умовах спільної діяльності партнерів, що надасть особистості можливість надалі селективно підходити до вибору того, що варто переймати від інших, а що – ні. Так, спільна діяльність на засадах партнерства є формуючою діяльністю, яка формує свідомість і самосвідомість людини, а також необхідним етапом і внутрішнім механізмом діяльності індивідуальної. Партнерство постає в якості способу формування особистості, що полягає в пробудженні та розвитку реальних можливостей дитини до самовизначення, самореалізації та самоформування.

Останні дослідження у галузі психології (Р. Вердербер, Г. М. Андреева, Н. І. Пов'якель, Є. Н. Волков, В. А. Семиченко, Г. В. Ложкін, Н. І. Сарджвеладзе, І. В. Вачков) та педагогіки (В. А. Кан-Калик, О. А. Дубасенюк, А. М. Бойко, Н. П. Волкова, Н. В. Якса, Ю. О. Костюшко, М. М. Рібакова) свідчать, що на даному етапі розвитку суспільства взаємодія постає як одна з найбільш актуальних проблем сучасного життя. Науковцями активно вивчаються питання соціальної, міжособистісної, професійної, педагогічної взаємодії, проте теоретичний аналіз проблеми партнерства та партнерської взаємодії показав, що даний напрям майже не досліджений у сучасній психологічній науці.

Проблема партнерства у педагогічній взаємодії є предметом досліджень Н. І. Пов'якель, В. Я. Ляудіс, О. В. Новоженіної, Н. А. Побірченко, В. А. Терещенко, О. Л. Богініч, Г. П. Чернявської, О. П. Коханової та ін. Так, Н. І. Пов'якель розглядає психологічну готовність будь-якої соціальної структури

до партнерства в контексті необхідної передумови становлення партнерських відносин при вирішенні конфліктів. В. Я. Ляудіс готовність і здатність до партнерства з однолітками і дорослими вважає показником вищої, розвинутої форми самоорганізації особистості. Навички партнерської поведінки як однієї із складових особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності є предметом досліджень Н. А. Побірченко. В. А. Терещенко одним із показників психологічної готовності майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями називає орієнтованість особистості на партнерство. Г. П. Чернявською досліджується окремий аспект партнерської взаємодії: партнерська професійно-педагогічна позиція вчителя та її основні характеристики. Прояв і розвиток партнерства в умовах вищої школи досліджувала О. В. Новоженіна, яка розробила модель партнерства як інноваційної форми діалогічної взаємодії викладачів і студентів. О. Л. Богініч ядром педагогічної діяльності також вважає взаємодію освітніх суб'єктів на основі партнерського спілкування, що є умовою підвищення активізації навчальної діяльності студентів. Виходячи з аналізу психологічної структури спільної навчальної діяльності викладача й студента, даний вчений найвищою її формою вбачає партнерство. О. П. Кохановою вивчається здатність до партнерської взаємодії майбутніх учителів, яка тлумачиться як можливість, спроможність особистості до системи взаємин з іншими на засадах рівності, взаємоузгодженості дій в умовах співучасті в спільній діяльності з метою досягнення обопільного успіху, зумовлену достатнім рівнем знань, здібностей, умінь, навичок та особистісними якостями.

Метою статті є вивчення розвитку партнерства впродовж онтогенезу та його значення для формування особистості.

Про роль спілкування і соціального оточення в становленні особистості писав на початку ХХ ст. А. Адлер. Він вважав, що сім'я та люди, які оточують дитину в перші роки життя, відіграють важливу роль у розвитку індивідуального стилю життя. Розвиваючи ідею про стиль життя, що визначає поведінку особистості, Адлер виходив з того, що це та детермінанта, яка визначає та

систематизує досвід людини. Стиль її життя тісно пов'язаний з почуттям спільності, одним із трьох вроджених несвідомих почуттів, що утворюють структуру «Я». Почуття спільності, або суспільний інтерес є своєрідним стрижнем, який тримає всю конструкцію стилю життя, визначає її зміст на напрям. Дане почуття потребує розвитку насамперед з боку близьких дорослих. Адлер також відзначав, що однією з головних якостей особистості, які допомагають їй вистояти в життєвих негараздах, подолати труднощі й досягти досконалості, є вміння кооперуватися, співпрацювати з іншими (Детская практическая психология, 2000, 49).

Розвиток спілкування і роль дорослого у становленні цілісного уявлення про себе підкреслював і Е. Еріксон, який вважав, що у дошкільному віці у дітей розвивається або почуття ініціативи або почуття провини. Розвиток даних почуттів пов'язаний із тим, наскільки сприятливо відбувається процес соціалізації дитини, наскільки суворі правила поведінки їй пропонуються і наскільки жорстко дорослі контролюють їх дотримання. У даному періоді дитина вчиться реалізовувати власну активність, співвідносити свої бажання з нормами, прийнятими у суспільстві (Детская практическая психология, 2000, 50).

На думку Л. С. Виготського, діяльність, яка першочергово була розподілена між учасниками, постає спочатку як основа формування інтелектуальної активності, а потім стає формою існування нової психічної функції. Вищі психічні функції утворюються зі спільної діяльності. «Психологічна природа людина являє собою сукупність людських стосунків, таких, що перенесені всередину і стали формами її структури – писав Л. С. Виготський. Таким чином, спільна діяльність – необхідний етап і внутрішній механізм діяльності індивідуальної. Взаємні стосунки під час розподілу діяльності та взаємному обміні способами дій складають психологічну основу і є рушійною силою розвитку власної активності індивіда.

На кожному віковому етапі дитина посідає певне місце в системі доступних їй соціальних відносин, що характеризуються системою прав і обов'язків дитини, відповідними вимогами щодо її поведінки та діяльності, соціальними

очікуваннями та соціальними санкціями. Дитина перебуває в певних умовах, які не залежать від неї і піддається відповідній системі впливів. Це викликає у неї прагнення відповідати даним вимогам, вирішувати поставлені задачі, оскільки лише в такому випадку дитина відчуває себе впевнено та переживає емоційне благополуччя. Однак малюк не просто пристосовується до ситуації, яка складається. На основі сформованих раніше якостей особистості і тих потреб і прагнень, які з'явилися в процесі пройдених етапів життя, він так чи інакше займає по відношенню до неї певну позицію, яка є своєрідним психологічним утворенням, що виникає в результаті поєднання системи зовнішніх та внутрішніх факторів і визначає в першу чергу те, як дитина ставиться до того об'єктивного положення, яке вона фактично посідає або хотіла б посідати (Божович Л.И., 1997, 189).

Психічний механізм творення цілісної людини має соціальні детермінанти і являє собою систему реакцій та процесів, перетворюючих дій, станів і структури особистості. Механізмом присвоєння окремим індивідом людської сутності є ідентифікація. У психології ідентифікація представлена як процес емоційної та іншої самототожності людини з іншою людиною або групою. Слід розрізняти інтеріоризаційну ідентифікацію, що забезпечує саме «присвоєння» та «входження в почуття» іншої людини, а також екстеріоризаційну ідентифікацію, що забезпечує перенесення своїх почуттів і мотивів на іншого. Лише у взаємодії дані ідентифікаційні механізми дають індивіду можливість розвиватися, рефлексувати і бути адекватним соціальним очікуванням (Мухина В.С., 1999, 81).

Механізмом відстоювання окремим індивідом своєї сутності є також відсторонення. Ідентифікацію та відсторонення слід розглядати в якості діалектично пов'язаних між собою механізмів. Об'єктивно ідентифікація постає як механізм «присвоєння» індивідом людської сутності, як механізм соціалізації особистості, а відсторонення – як механізм індивідуалізації особистості. Якщо ідентифікація забезпечує засвоєння конвенціональних ролей, норм і правил поведінки в суспільстві, то відсторонення дозволяє засвоювати «зовнішнє через

внутрішнє». Саме відособлення індивідуалізує вироблену поведінку, ціннісні орієнтації та мотиви особистості (Мухина В.С., 1999, 90).

Загальною спрямованістю соціального розвитку є те, що в індивідуальному генезисі першочергово виникає готовність до ідентифікації з іншою людиною. Відсторонення починає проявлятися в ситуації, що вимагає від індивіда відокремлення від інших, відстоювання власного «Я». Так, виникає механізм, що регулює поведінку людини в соціумі (Мухина В.С., 1999, 94).

Описання даних механізмів у контексті проблеми партнерства як фактору соціалізації особистості зумовлений насамперед тим, що, з одного боку, партнерство – це в першу чергу співучасть («злиття») з партнером по взаємодії, а з іншого – прояв автономності та вираження власної думки кожної особистості.

У ранньому віці дитина лише починає входити до світу соціальних стосунків, поступово оволодіваючи нормативною поведінкою. Засади партнерських стосунків закладаються в ранньому дитинстві, коли дорослий постає для дитини в якості партнера під час ділової взаємодії з приводу роз'яснення функціонального призначення різних речей і предметів. Підтримування дитячого інтересу, стимулювання прояву активності, заохочення до спільних дій з дорослим в межах предметної діяльності сприятиме спочатку поступовому введенню дитини в спільну діяльність з дорослим, пізніше – до виконання розподілених дій із ним. Наприкінці раннього дитинства малюк починає виявляти свої очікування щодо задоволення свого прагнення на визнання, що сприяє розвитку його активності та ініціативності, прояву індивідуальності. Визнання дорослим цього факту, створення сприятливих умов для розвитку дитячої самостійності – важливий крок у розвитку партнерства.

Так, першочергово розвиток здатності до ідентифікації з дорослим визначає формування соціально значущих властивостей особистості. Ідентифікація в якості техніки спілкування лежить в основі демократичного стилю взаємодії з дорослим. Встановлено, що за умови прояву даного механізму підвищується настрій, самооцінка та соціальна активність дитини, яка спілкується з іншими на рівні рефлексії та співпереживання. Поступово взаємодія з однолітками постає в якості

випробовування соціальних взаємин – дитина вправляється в діях, набутих від дорослого, ідентифікуючи себе зі схожим на нього партнером (за рівнем знань та умінь).

У дошкільному віці, так само як і на попередньому віковому етапі, партнерство проявляється у двох сферах соціальних стосунків «дитина-дорослий» і «дитина-діти». У цьому періоді малюк прагне зрозуміти й заглибитися до смислових структур людських стосунків і діяльності, що знаходить втілення переважно в сюжетно-рольових іграх. Дитина на цьому віковому етапі, згідно досліджень М. І. Лісіної, прагне до доброзичливого розуміння, співробітництва, поважного ставлення з боку дорослого, його співпереживання та взаєморозуміння. Систематична взаємодія з доброзичливим і уважним дорослим підвищує інтерес дитини до нього та стимулює соціальну ініціативу. Динаміка взаємодії з однолітками впродовж дошкільного періоду характеризується тим, що в 4-5-річному віці одноліток являє собою «рівну істоту», з якою можна себе порівняти. Діти 6-7 років починають бачити в іншому індивідуальність, що постає в якості значущої особи у взаємодії. Г. П. Чернявська, досліджуючи становлення партнерської позиції, наголошує на тому, що саме дошкільному віку відповідає перший етап її формування.

Розвиток партнерства в процесі шкільного навчання здійснюється в умовах нової структури стосунків, які наповнюються також іншим змістом. Попри те, що існує сфера «дитина-діти», система взаємин «дитина-дорослий» розгалужується на такі: «дитина-вчитель», «дитина-батьки, «дитина-дорослий». У цей період педагог створює умови для соціалізації поведінки школяра, сприяє активному становленню соціальної спрямованості особистості дитини. Взаємодія з дорослим на даному віковому етапі вибудовується, як правило, з урахуванням першочергового розподілу функцій: дорослий висуває мету, добирає засоби, контролює та оцінює дії дитини.

Виходячи з основних принципів традиційного навчання в початковій школі, навряд чи можна уявити партнерську взаємодію вчителя з учнями у тому значенні, в якому розуміється даний тип взаємин. Проте педагог може сприяти

організації навчальної діяльності таким чином, щоб стимулювати прояв дитячої активності, ініціативності і у взаєминах з дорослими, і у стосунках з однолітками.

Вчитель має можливість:

- створювати такі умови, щоб діти самі визначали завдання, вирішувати їх, перевіряли правильність рішень;
- заохочувати прояви самостійності;
- створювати атмосферу інтелектуального рівноправ'я.

Крім того, педагог має організовувати ситуації співробітництва з однолітками, за яких принцип рівноправного спілкування дає дитині досвід контрольно-оціночних дій і висловлювань. Згідно досліджень Г. А. Цукерман, звертання дитини до рівноправного партнера забезпечує обов'язкове врахування його позиції, точки зору, сприяє децентрації, що призводить до розвитку рефлексивних дій школярів. Акцентування уваги не лише на результаті, а й на способах конструктивної взаємодії з партнером здатне призвести до підвищення мотиваційного рівня учасників кооперації (особливо тих дітей, які виявляли до цього посередні здібності), сприяє інтенсифікації навчальної діяльності школярів.

Взаємодія з дітьми підліткового віку має більше шансів на створення сприятливих умов для розвитку стосунків партнерства, адже головними мотиваційними лініями даного вікового періоду є самопізнання, самовираження і самоствердження, що пов'язані з активним прагненням дитини до особистісного самовдосконалення. Крім того, особи даного віку мають потребу у спілкуванні з однолітками та вимагають перегляду форм та змісту взаємодій з батьками та педагогами. З урахуванням даних психологічних особливостей представників цієї вікової групи важливо створювати ситуації, коли підлітки перебувають на рівних правах з дорослим і за необхідності можуть виконати певну роботу досить самостійно. У навчальній діяльності партнерські якості формуються і розвиваються тоді, коли підлітки самі стають організаторами навчального процесу і беруть на себе відповідальність за нього. Це відбувається у тих випадках, коли педагог доручає групі дітей самостійно знайти, підготувати й презентувати на уроці доповідь на певну тему. Особливо цінним є досвід

партнерської взаємодії, що отримується підлітками під час розробки спільних проектів.

Акцент позиційної взаємодії все більше переміщується до позиції рівності в юнацькому віці, особливо за умови перебування юнаків і дівчат у статусі студента. Адекватність і пріоритет партнерства на етапі фахового навчання насамперед визначають психологічні особливості осіб даної вікової категорії, а також максимальна наближеність позицій основних суб'єктів навчально-професійної взаємодії (викладачів і студентів) порівняно з попередніми віковими періодами. На думку В. Я. Ляудіс, саме в системі взаємодії викладача зі студентами прокладається русло для нових ціннісних орієнтацій, смислових установок і соціальних очікувань, які не завжди усвідомлено реалізуються в системі взаємодії між самими студентами. Взаємодії в системі викладач-студент забезпечують спадкоємність форм навчальних взаємодій між тими, хто навчається і створюють основу для розвитку розмаїття даних форм (Ляудіс В.Я., 2008, 80). Р. С. Немов, характеризуючи відносини з людьми в юності, вказує на те, що різноманітні стосунки, в які включаються юнаки й дівчата, втрачаючи безпосередній характер і своєрідні дитячі риси, перетворюються в такі, які зовні й внутрішньо схожі на відносини, що існують між дорослими людьми. Їх основою стає взаємоповага та рівноправ'я (Немов Р.С., 2006, 261).

За умови дотримання наступності й планомірності у формуванні особистості в «стилі партнерської взаємодії» впродовж дитинства й дорослішання зріла людина матиме сприятливі перспективи професійного та особистісного зростання.

У висновку слід відзначити, що партнерство є тим способом формування особистості, сутність якого полягає у «виращуванні суб'єктивної позиції дитини», що передбачає наявність розвиненої самосвідомості, здатної до самостійного вибору, наявність волі – механізму утримання концентрації уваги та зусиль, спрямованих на практичну діяльність, наявність безпосередньої діяльності, яку необхідно спланувати та реалізувати спільно з рівним партнером (тобто наявність проєктивних умінь та здатності до партнерської взаємодії з іншим). Партнерство

дає можливість вияву та розвитку реальних можливостей особистості на всіх вікових етапах до самовизначення, самореалізації та самоформування в умовах співробітництва з іншими. Зважаючи на те, що дана проблематика не є достатньо вивченою по відношенню до дитячих вікових періодів, перспективними напрямками подальших наукових розробок вважаємо дослідження умов та механізмів розвитку партнерства в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Література

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : Под ред. Д. И. Фельдштейна. – [2-е изд.] – М. : Изд-во Институт практической психологии, Воронеж : НПО МОДЭК, 1997. – 352 с.
2. Детская практическая психология / По ред. Т. Д. Марцинковской. – М. : Гардарики, 2000. – 255 с.
3. Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии / В. Я. Ляудис. – [5-е изд.] – СПб. : Питер, 2008. – 192 с.
4. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : Учебник для студ. вузов / В. С. Мухина – [4-е изд., стереотип.] – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
5. Немов Р. С. Психология. В 3-х кн. Кн. 2. : Психология образования : учеб. для студ высш. пед. учеб. заведений / Р. С. Немов. – [4-е изд.] – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 606 с.
6. Побірченко Н. А. Формування партнерської ділової поведінки. Програма / Н. А. Побірченко. – К. : Преса України, 1995 – 37 с.
7. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

Рецензенти:

д. психол. н., професор Сергєєнкова О. П.

д. психол. н., професор Хазратова Н. В.